

LA COMPILACIÓ MANUSCRITA DE LES CONSTITUCIONS DE CATALUNYA (1413-1422)*

J. M. Font Rius

La nostra participació en els treballs conduents a una projectada reedició de la primera compilació sistemàtica de les *Constitucions de Catalunya*, impresa l'any 1495, ens ha obligat a fixar-nos en l'etapa precedent d'aquesta impressió, xifrada, com és sabut, en la tasca preparàtoria encomanada a una comissió de juristes com a conseqüència dels acords presos en les Corts Generals celebrades a Barcelona el 1413, sota la presidència de Ferran I d'Antequera. I en escaure's aquest homenatge al bon amic, historiador eminent i arxiver Frederic Udina, m'ha semblat que resultaria oportú avançar ací un aspecte del treball en curs, concretament el de l'elaboració manuscrita de l'esmentada primera compilació, partint dels manuscrits conservats i/o referenciats en els fons documentals del nostre país i de fora. Doble oportunitat, si tenim en compte que el grup principal d'aquests manuscrits —els considerats «oficials»— cons-

* La demora en la publicació d'aquest treball ha donat lloc que se li hagi anticipat l'aparició (Barcelona 1988) de la reedició esmentada de les *Constitucions de Catalunya*, que es preveia amb posteritat a aquest. Ara, doncs, la seva primícia temàtica haurà quedat ja englobada en l'estudi introductori que encapçala el volum d'aquella reedició.

titueixen un dels tresors codicològics més preuats de l'Arxiu de la Corona d'Aragó, la institució que durant una pila d'anys ha regit tan eficaçment el nostre amic homenatjat.

Resulta indispensable, abans de tot, deixar constància de l'assaig minuciós que els mestres Abadal i Rubió escriviren, ja fa tres quarts de segle, sobre la trajectòria seguida per a l'execució dels referits acords de Corts de 1413, tant pel que fa a la tasca redactora dels al·ludits juristes com a la fase subsegüent d'escripturació dels exemplars ordenats en un dels seus extrems¹. Hem de manifestar que aquest treball ha constituït el nostre punt de partença, i que, si en el primer aspecte esmentat a penes podem aportar-hi algunes precisions, en el relatiu a l'escripturació és on hem eixamplat el seu horitzó amb una atenció específica al repertori d'exemplars coneguts fins avui, al marge dels descrits en l'article esmentat, i que eren els ordenats oficialment. És clar que tampoc no pretenem de cap manera esgotar la seva relació, ja que sempre és possible que recerques futures n'identifiquin d'altres no localitzats fins avui dia.

LA TASCA REDACTORA DE LA COMPILACIÓ

Recapitulant de manera resumida les línies generals d'aquesta etapa redactora —tan solament per ponderar-ne l'objectiu i les derivacions— recordarem que arrenca dels acords esmentats de les Corts de Barcelona de 1413, amb vista a la reunió, sistematització i traducció al català dels elements fins llavors dispersos del dret general de Catalunya, acumulats successivament des de segles enrere, per a una administració més adequada de la justícia.

¹ R. D'ABADAL VINYALS i J. RUBIÓ BALAGUER, «Notes sobre la formació de les compilacions de "Constitucions i altres Drets de Catalunya" i de "Capítols de Cort" referents al General», *Estudis Universitaris Catalans* IV, Barcelona 1910, pp. 409-445. Republicat en R. D'ABADAL I VINYALS, *Dels visigots als catalans*, vol. II. *La formació de la Catalunya independent*, Barcelona 1970, pp. 381-403, llevat de l'apèndix de documents, I-XIII. Citarem per aquesta segona edició, referint-nos, però, en el seu cas, als corresponents apèndixs documentals que porta la primera.

En el Capítol de Cort IX d'aquella assemblea, formulat en la sessió del 21 de juny de dit any, els braços demanaren al rei, en substància, que es procedís a la traducció del llatí al català dels *Usatges*, *Constitucions* i *Capítols de Cort*; que aquests textos, així arromançats, s'ordenessin «sots degudes matèries i títols» i tinguessin d'aleshores endavant, en aquesta forma, la plena eficàcia que el rei i la Cort haurien de donar-los. I a més que, per part del rei i la Cort, es nomenessin «dues bones persones aptes i suficients» com a encarregades de portar a terme la reforma sol·licitada².

El compliment d'aquest Capítol de Cort, acceptat pel sobirà amb la consabuda fórmula «Plau al senyor rei», desembocà, després d'una tramitació, bon xic laboriosa, en una *Constitució* aprovada per la mateixa Cort, el 31 d'agost d'aquell any³. S'hi recollien els

² Cap. de Cort IX «Ítem senyor com los Usatges». El seu text en Academia de la Historia, *Cortes de los antiguos reinos de Aragón y Valencia y principado de Cataluña*, vol. XI, Madrid 1907, pp. 245-246. El reproduïen d'allí ABADAL i RUBIÓ, «Notes...», p. 381; G.M. DE BROCA, *Historia del Derecho de Cataluña, especialmente del Civil I*, Barcelona 1918, p. 375 nota; A. PÉREZ MARTÍN y JOHANNES SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del antiguo régimen*, Valencia 1978, pp. 212-213.

Aquest capítol figurava ja a les edicions impreses de les compilacions catalanes de 1495, 1588 i 1704. D'aquesta darrera la treu R. GIBERT per a la seva antologia de *Textos jurídicos españoles*, Pamplona 1954, p. 28 (reelaborada a Madrid, 1973, p. 129).

L'interès en l'execució d'aquest Capítol de Cort es reflecteix en l'anotació registrada en el *Memorial de les coses que resten a fer en la Cort*, que pocs dies després, el 28 de juny, aquesta lliurava als tres promotors de negocis de la Cort (un per braç) elegits el mateix dia: «Ítem, per execució del VIII capítol resta elegir dues bones persones i un apte Notari qui arromancen e col·loquen los Usatges e Constitucions e Capítols de Cort, segons lo capítol. Ítem que ls sia taxat salari» (Academia de la Historia, *Cortes XV* p. 365). Però la designació sol·licitada es demorà alguns mesos, com veurem tot seguit, per la dinàmica interna de la Cort.

³ La referència a una futura «Constitució de les leys en romanç», «de les leys en pla» s'adverteix ja en la sessió de Corts del 16 d'agost, on es deixa entreveure que en la preparació d'aquesta havien sorgit «dubtes» o dificultats, per concordar i ordenar els quals la Cort comissionava sis dels seus membres amb dos més d'agregats (Academia de la Historia, *Cortes XV*, p. 381). Dies després, el 30 d'agost, aquesta missió de concordar la «Constitució de leys en pla» era encomanada per la Cort a tres dels seus membres —un per braç— amb plens poders, du-

extrems bàsics de la sol·licitud anterior i es precisaven els detalls de la seva realització i l'abast dels seus resultats. Una comissió de «tres bones i idònies persones i un apte notari» (no solament dues, com en el capítol) havia d'emprenre la tasca d'acabar els textos llatins dels *Usatges*, *Constitucions* i *Capítols* amb els seus originals, i sense mudar «substància, dicció, seny o letra», traduir-los al català i ordenar-los «per títols i rúbriques» —tant la redacció llatina com la catalana— a fi que, en aquesta forma, s'apliquessin a totes les audiències i corts del Principat. Els originals tant llatins com catalans havien d'ésser dipositats a l'arxiu reial, i treure'n trasllats autèntics per a la casa de la Diputació, de manera que en cas de dubte sobre el sentit del text català (que es deixa entendre que era el que havia d'utilitzar-se en la pràctica) s'acudís per al seu aclariment al text llatí dipositat a l'arxiu reial, o subsidiàriament al de la casa de la Diputació. La *Constitució* es cloïa amb unes clàusules relatives a l'actuació forense dels advocats, de paraula o per escrit, en llengua catalana, i —finalment— amb una confirmació explícita de l'usatge *Iudicia curiæ* (el 81 de la versió vulgata) per corroborar l'aplicació de les lleis de la terra amb preferència a tot altre dret⁴.

---

radors fins al 15 de setembre, per executar-la en la manera que fos concordada (*Id.*, *ibíd.*, p. 390). En realitat, aquests tres comissionats formaven part d'una comissió més àmplia, de 18 membres (6 per braç) que dies abans (25 d'agost) havia designat la Cort, per tractar i concordar «totes les coses que-s haïen de fer, tractar e finir en la Cort», segurament amb vista a la seva propera conclusió. (*Id. ibíd.*, p. 386). Així, l'endemà mateix (31 d'agost), pogueren ésser ja publicades, com diu la «Rúbrica dels actes e affers continguts e continuats en la Cort...», «les constitucions les quals restaven a concordar per lo dit senyor Primogènit e XVIII persones que romangueren ab poder de la Cort e ab licència de aquella a cert temps», entre les quals s'incloua la «Per tal que les leys», relativa a la compilació (*Id. ibíd.*, p. 303).

⁴ Constitució XXXIV, «Per tal que les leys». El seu text, en Acadèmia de la Història, *Cortes XI*, p. 281. La reproduïxen, sense les darreres clàusules, ABADAL i RUBÍ, «Notes...», p. 381; BROCA, «Taula de les estampacions i altres drets de Catalunya», *Revista jurídica de Catalunya* XIII, 1907, p. 266; BROCA, *Història...*, p. 376 (amb traducció castellana) d'on la reproduïxen J. FERNÁNDEZ VILADRICH i M.J. PELÁEZ, *Textos iushistóricos para estudiantes de Derecho*, Barcelona 1984³, p. 267.; J.M. PONS GURI i V. SANDALINAS, *Constituciones y otros derechos de Cataluña*, Barcelona 1952, pp. 3-6 (amb traducció castellana). La constitució figurava ja a les edicions de les compilacions catalanes, en aquestes dues darreres també

No tardà a efectuar-se el nomenament de les persones previstes per a la tasca assenyalada. El 14 de setembre següent, des del setge de Balaguer, el rei Ferran, acceptant la proposta d'una comissió delegada de la Cort, designava a tal efecte els juristes Bononat Pere, llicenciat en decrets, i Jaume Callís, doctor en lleis (és a dir, dues persones, com s'havia demanat al Capítol de Cort, no tres i un notari com assenyalava la *Constitució* subsegüent), als quals adjuntava com a ajudant el canonge de Barcelona Pere Regassol⁵. Abadal i Rubió, que no conegueren aquest nomenament, pogueren, no obstant, identificar els dos susdits comissionats del rei i la Cort, per les referències a la seva efectiva actuació posterior, per mitjà dels albarans del fons arxivístic de la Generalitat⁶. I a més, pogueren mos-

---

amb supressió de les al·ludides clàusules finals. D'aquesta darrera la treuen BROCA, «*Taula...*», i PONS i SANDALINAS, *Constituciones...*

No ha faltat qui mostrés la seva estranyesa davant la repetició, en una mateixa legislatura, de dues disposicions tan semblants. I s'ha apuntat la possibilitat que es tractés d'una petició dels braços dirigida a aconseguir la *Constitució* que es donà, i que per descuit fou tal petició convertida en *Constitució*, i el seu original en *Capítol de Cort*, cosa que explica la diferència advertida entre ambdues disposicions (J. EGEA i J.M. GAY, «Eficàcia de les normes a la tradició jurídica catalana des de la baixa edat mitjana fins al Decret de Nova Planta», *Revista jurídica de Catalunya*, any LXXVIII (abril-juny 1979, p. 292, nota 121).

Veg., però, el trànsit operat del *Capítol* a *Constitució* en referències de nota anterior.

⁵ Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Generalitat, Correspondència, doc. 148. També en Registre de Cancilleria núm. 2421, fol. 65.

Cal advertir que la comissió delegada de la Cort que formula la proposta al rei —en rigor, el nomenament ja fet per ella— estava integrada per l'abat montserratí, Marc de Vilalba, pel donzell Dalmau de Castellbisbal, i pel llicenciat en decrets Bononat Pere, els quals es presentaven com a enviats per les 18 persones representant la Cort reunida a Barcelona. És a dir, que encara funcionava aquella comissió de 18, designada per la Cort en sessió del 25 d'agost, i a la qual pertanyien els tres membres que el 30 del mateix mes rebien plens poders per concordar i executar la *Constitució*, fins al 15 de setembre (veg. les referències de la nota 3). Amb aquesta diligència, efectuada pels enviats dels representants un dia abans d'acabar el terme previst, pot dir-se que aquells esgotaven el mandat rebut de la Cort.

També es curiós advertir que un dels comissionats davant del sobirà —Bononat Pere— en certa manera s'autodesginava com a jurista per a la tasca compiladora.

⁶ Veg. «Notes...», pàssim, especialment text corresponent a les notes 4 a 6 (apèndixs IV, V i VII).

trar de manera concloent que, un cop enllestida la tasca per Pere i Callis, la Diputació, com a corporació executiva dels manaments de la Cort, designà per a una revisió i perfeccionament d'aquella dos juristes més, Narcís de Sant Dionís, doctor en lleis, i Francesc Basset, doctor en decrets. Aquest nomenament s'efectuaria a tot estirar a la primeria de l'any 1420⁷ i aniria seguida d'una actuació els anys immediats, constatada també documentalment⁸. Així, en resum, foren quatre els juristes que portaren a terme, d'una manera definitiva, l'encàrrec de compilar els *Usatges* i *Constitucions*, segons el que prescrivien les Corts de 1413⁹.

No ens entretindrem a seguir en detall el desenrotllament efectiu de les tasques encomanades a les dues comissions, per no caure en el risc de reproduir a la lletra les dades cronològiques tan agudament captades i ordenades per Abadal i Rubió. Ens limitarem a resumir els seus resultats i a completar-los amb algunes precisions o aclariments de part nostra.

La comissió reial actuaria, de ben segur, a partir del seu nomenament —setembre de 1413—¹⁰ i hauria enllestit la feina a mitjan

⁷ Veg. «Notes...», text corresponent a nota 7 (apèndix VII).

⁸ Veg. «Notes...», text corresponent a notes 8 i 9 (apèndix X i IX).

⁹ Testimoni precís en «Notes...», text corresponent a la nota 9, apèn dix IX. Aquesta conclusió d'Abadal i Rubió ve a esvair vacil·lacions anteriors que s'obseven en diferents tractadistes pel que fa als realitzadors d'aquesta tasca compiladora. Així, des de P. VIVES i CEBRIÀ, *Traducción al castellano de los Usages y demás derechos de Cataluña*, vol. I, Barcelona 1832, p. 2, seguit per F. TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a la formación de un diccionario crítico de los escritores catalanes, y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona 1836, p. 690 ss., s'anava repetint, sense acreditar la seva font originària, que els elegits per a la empresa recopiladora foren Jaume Callís, Bononat Pere i Narcís de Sant Dionís. Amb posterioritat a l'aclariment d'Abadal i Rubió, segueixen encara aquesta línia, inexplicablement, BROCA, *Historia...*, p. 377 i A. GARCÍA GALLO, *Manual de Historia del Derecho Español*, Madrid, 1973⁵, epígraf 840. Però la majoria dels autors dels nostres dies en manuals o referències monogràfiques han acollit les conclusions d'aquests dos mestres. R. GIBERT, *Historia del Derecho Español*, Granada 1968, parla d'una comissió nomenada per les Corts amb un notari encarregat de l'acarament del text, com si fos la definitiva.

¹⁰ Podem constatar que treballava ja el 7 de març de 1414, data en què Jaume Callís, Bononat Pere i el canonge Pere Ragassol subscriuen una carta de pagament

1418¹¹. La posterior labor de correcció i perfeccionament encomanada per la Diputació, com ja hem indicat, almenys a la primícia de 1420, sembla que estava ja conclosa per Sant Dionís i Basset al principi de 1422¹². En la tasca de recerca i comparació dels textos de l'arxiu reial o de cúries —primera fase del treball— hi actuarien exclusivament els dos membres elegits pel rei i la Cort, ajudats per l'abans citat Pere Ragassol, per l'escrivà Joan de Bellmunt i potser també per l'arxiver reial Diego García¹³. Però aquesta feina no escapà després a l'acció revisora de l'equip de la Diputació, revisió que també s'estengué a les altres comeses dels primers, ço és, traducció i ordinació sistemàtica dels textos, on ens consta que aquests darrers tingueren una part activa¹⁴. Hem de considerar, doncs, l'obra compiladora com a resultat de la col·laboració dels juristes reials i dels de la Diputació en totes les seves fases, per bé que sota aspectes diferents.

Pel que fa a la feina de traducció, cal assenyalar que aquesta no degué consistir solament en la versió al català dels originals llatins, com s'establia en la *Constitució* de 1413, donant per suposat que tots els textos (*Usatges*, *Constitucions*, *Capítols de Cort*) haurien

---

als Oïdors a Comptes de la Generalitat, per valor de 330 florins d'or d'Aragó. I per bé que no s'especifica la causa del pagament, és molt versemblant que es tractés d'un abonament a compte de la rumenaració per la seva tasca de compiladors de les *Constitucions*. Així ho suposa J.M. MADURELL, «Micer Jaume Callís y su biblioteca jurídica», *Anuario de Historia del Derecho Español* (AHDE) XXXIII, 1963, p. 540, que en dona la notícia.

¹¹ Inclinen a pensar-ho els albarans de pagament del 17 de juny, 9 de juliol i 8 d'agost d'aquest any per despeses d'escripturació de manuscrits que havien de recollir la labor traductora i ordenadora realitzada per Callís i Pere (apèndix IV de «Notes...» d'ABADAL i RUBIÓ, i ACA Generalitat, núm. 508, fols. 94 i 94v, respectivament).

¹² Així pot deduir-se dels albarans consignats, respectivament, als apèndixs VII, IX i X del treball d'Abadal i Rubió. Ho recullen com un fet, entre altres, PONS GURI, «Constituciones de Cataluña», *Nueva Enciclopedia Jurídica*, vol. V, Seix, Barcelona 1954, p. 238; S. SOBREQUÉS, *Història de la producció del dret català*, Girona 1978, pp. 56-57; J. LALINDE, *La persona y la obra del jurista vicense Jaime Callís*, Vic 1980, p. 28.

¹³ ABADAL i RUBIÓ, loc. cit., pp. 384-385. Sobre Ragassol, veg. notes 5 i 10.

¹⁴ ABADAL i RUBIÓ, loc. cit., pp. 382-386.

estat formulats originàriament en llatí. Cal tenir en compte que les *Constitucions* sortides de les Corts de Ferran I de 1412-1413 (les promulgades a les mateixes Corts que ordenaren la compilació) ja es redactaren en català, com ho havien estat també —amb rara excepció— els *Capítols de Cort* posteriors als de la de Montsó de 1363. Per això, calgué, sens dubte, operar una traducció inversa d'aquests darrers textos, a fi de completar les dues versions, llatina i catalana, manades fer a les Corts mencionades¹⁵. I, quant a la tasca d'ordenació i sistematització dels textos, en llatí i català (d'«explanació», segons la terminologia dels documents coetanis que s'hi refereixen), ja hem vist que les disposicions de les Corts sols parlaven de «matèries i títols» i de «títols i rúbriques», sense indicar, però, quin pla o criteri ideològic havia de presidir aquesta ordenació. De fet, és sabut que els compiladors seguien de prop, en tot el que pogueren, l'ordre adoptat pel Codi de Justinià¹⁶, però prescindiren dels seus dos darrers llibres, amb la qual cosa en resultà un

¹⁵ Aquesta traducció al llatí dels elements suara esmentats, sembla preveure-la l'albarà de la Generalitat del 9 de gener de 1422, reproduït en l'apèndix X del treball d'Abadal i Rubió, referida ací a la part efectuada per Narcís de Sant Dionís, revisor de la Diputació.

¹⁶ Aquesta distribució era ja constatada al preàmbul de l'edició impresa de les *Constituciones* de 1495, en referir-se als elements reunits pels compiladors de 1413, que «foren ab degut ordre posats e per títols segons lo orde de les rúbriques del codi en lengua vulgar». Creiem que pot esvair-se del tot el dubte formulat per Ureña sobre si aquesta expressió es referia al Codi de Justinià o a la suma medieval *Lo Codi* en la seva versió catalana (R. D'UREÑA, *Observaciones acerca del desenvolvimiento de los estudios de Historia del Derecho Español*, Madrid 1906, p. 28-29, nota 1; també en *Los incunables jurídicos de España*, Madrid 1929, p. 44, nota 1). L'adopció de la sistemàtica romana era ben explicable si pensem en el paper integrador del sistema jurídic català que havia adquirit ja feia temps el dret romà en la pràctica, i que justament pocs anys abans (Corts de Barcelona de 1409, sota el rei Martí), havia estat consagrat d'una manera oficial en declarar el dret comú com a supletori dels *Usatges*, *Constitucions* i altres drets particulars del Principat (veg. aquest capítol de Cort, per exemple en el vol. I, lib. I tit. XXXVIII, cap. II de la recopilació de 1704). Seguir, doncs, el pla justinià en la sistematització d'aquests darrers elements era facilitar l'acoblament o engalzament d'ambdós cossos jurídics en la consulta teòrica i en la invocació pràctica respecte a qualsevol regulació concreta. Veg. les encertades expressions de l'eminent jurista PONS GURI a l'esmentat article, «Constituciones de Cataluña» (citat a la nota 12), p. 237.

conjunt de deu llibres (sense rúbrica pròpia) subdividits en títols (aquests sí, degudament rubricats)¹⁷. I dins de cada títol, col·locaren els capítols d'*Usatges* i *Constitucions* en un ordre cronològic no gaire rigorós, certament, i amb el degut encapçalament del sobirà i Cort en què s'havien promulgat respectivament, però sense indicació de data. I encara, després del cos dels deu llibres, hi continuaren una sèrie de disposicions de Pau i Treva, que no encaixaven en la sistemàtica d'aquests, i diferents textos de caire consuetudinari feudal (*Commemoracions de Pere Albert*, *Costumas de Catalunya*, etc.) que havien assolit una vigència efectiva a quasi tot el territori català¹⁸.

Hem presentat les consideracions precedents com a referides, indistintament, a l'actuació de les dues comissions compiladores —preparadora i correctora— com sigui que els manuscrits conservats d'aquesta compilació reflecteixen el resultat final de l'empresa. I seria aventurat intentar destriar l'obra particularde l'una i de l'altra, les parts o lliçons atribuïbles a la comissió reial i els complements o esmenes deguts a la iniciativa de la de la Diputació. Una conjectura podria fer-se sobre la base dela introducció, en el cos de la versió catalana (no pas en el de la llatina), de les *Constitucions* i *Capítols* aprovats en les Corts de Sant Cugat de 1419, presidides per Alfons el Magnànim. Donat que en aquesta data estava ja enllestida la feina dels comissionats reials (l'acabaren el 1418, com ja s'ha indicat), podria considerar-se aquesta incorporació com una de les innovacions efectuades pels comissionats de la Diputació,

¹⁷ La distribució de la compilació catalana en els 10 llibres i corresponents títols, i el seu paral·lelisme amb la del Codi de Justinià, poden veure's gràficament representats a «Notes...» d'ABADAL i RUBIÓ, pp. 388-396. Per error, s'han saltat dintre del lib. I, p. 390, la indicació del Títol «De ofici de porters, d'atzemblers i de lur salari», que ha de col·locar-se darrere de «De ofici de advocats del fisch...».

¹⁸ Que aquests textos feudals integraven de bell antuvi la compilació de 1413-1422 i no foren objecte d'afegidures adventícies posteriors, ho testimonia el ja esmentat preàmbul de l'edició de 1495 (veg. BROCA, *Taula...*, p. 271). Així, la seva inclusió en aquesta darrera edició no seria sobrevinguda com a efecte de la sanció legal d'aquells textos, assolida en les Corts de Monsó de 1470, sota Joan II, com s'ha acostumat a escriure (veg., per exemple, darrerament, SOBREQUÉS, *Història...*, p. 57).

que, com també hem vist, estaven treballant amb posterioritat a aquella primera data. Però sorprèn, d'altra banda, que, en aquest cas, introduïssin tals textos novells en la versió catalana i no en la llatina, que també havien de revisar. ¿És que tal volta el suposat ordre en què treballaren no els permeté conèixer aquelles disposicions de 1419 fins que posaren les mans a la versió catalana, i no abans, quan operaven sobre la llatina? No sabríem contestar aquest interrogant.

Una altra conjectura podria formular-se prenent peu d'un testimoni documental de reconeixement d'un deute a Narcís de Sant Dionís —o sia, un dels revisors comissionats de la Diputació— com a autor, entre altres treballs, de diverses *taules* «per ço que en la dita ordinació sots certs títols los dits volums [de la compilació], pogueren ésser escrits e posats...»¹⁹. Preses literalment aquestes expressions —que, com ja notaren Abadal i Rubió, no són massa fàcils d'explicar—, caldria pensar que la ordenació sistemàtica del material reunit i traduït —del qual les *taules* serien l'expressió externa— havia estat tasca específica de la comissió revisora—i més concretament de Narcís de Sant Dionís—, quan tenim testimonis sobrats que aquesta tasca correspongué també, en un primer moment, a la comissió de Corts²⁰. És cert que Sant Dionís, al pròleg del seu *Compendi de les Constitucions de Catalunya*²¹, explica el procediment emprat per presentar abreujadament i amb finalitat

¹⁹ Albarà de la Generalitat del 9 de gener de 1422 transcrit a l'apèndix X de les respectives «Notes...» d'ABADAL i RUBIÓ.

²⁰ Ens remetem a les referències donades per ABADAL i RUBIÓ, «Notes...», p. 386, corresponents als documents dels apèndixs IV, V i IX.

És curiós, amb tot, que PONS GURI i SANDALINAS, *Constituciones y otros derechos de Cataluña*, p. 6, vinguin a afirmar que els treballs de la compilació foren realitzats per J. Callís i B. Pere, tant en la comprovació com en la traducció al català. I que, després, revisaren la seva labor N. de Sant Dionís i F. Basset, els quals tingueren cura de la col·locació dels textos legals, procurant seguir l'ordre del Codi de Justinià, i donen la referència global al treball d'Abadal i Rubió. Però en l'article posterior de PONS GURI, *Constituciones de Cataluña*, p. 237-238, no es fa pas aquesta distinció apuntada més amunt.

²¹ El publiquen ABADAL i RUBIÓ, «Notes...» p. 387, tret del manuscrit català d'aquesta obra custodiat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

pràctica la legislació de Corts agrupada en deu llibres i títols, seguint la divisió del Codi. Però, com assenyalaren oportunament Abadal i Rubió, aquesta explicació era una veritat a mitges, ja que tal procediment s'havia seguit abans, en preparar la compilació, i Narcís de Sant Dionís, en redactar, després, el seu *Compendi* d'aquesta, no féu sinó ajustar, amb molt poques variacions, la distribució del seu contingut a l'emprada en aquella²².

L'ESCRITURACIÓ MANUSCRITA

Els exemplars de l'arxiu reial i de la Diputació

Entrem, ara, decididament, en l'objectiu central de les presents notes, destinades a ressenyar la projecció manuscrita o codicològica de la reforma legal escomesa en les Corts de 1413.

Recordem que la constitució de Cort «Per tal que les leys» (aprova el 31 d'agost de 1413) preveia que el resultat de la labor compiladora es recollís en originals —s'entén, llatí i romanç— a l'arxiu del Palau Reial i se'n fessin trasllats autèntics per a la casa de la Diputació, tot donant als primers una preferència en cas de dubtes i aclariments sobre el significat d'algun text²³. O sia que, de fet, calia pensar en la formació oficial originària de quatre volums, ço és: llatí i català per a l'arxiu reial, i llatí i català per a la Diputació.

No resulta difícil d'identificar, en principi, la sèrie d'aquests volums amb la dels exemplars custodiats actualment a l'Arxiu de la Corona d'Aragó de Barcelona, on se'n troben, però, solament tres

²² El sumari de l'obra de Sant Dionís està presentat sinòpticament amb els de la *Compilació* i del Codi de Justinià, ja indicats abans, a les «Notes...» D'ABADAL i RUBIÓ, pp. 388-396.

²³ «E si dels dits Usatges e constitucions reduïts e reduïdes en lengua vulgar cathalana, per defalliment de mots o altre vici serà dupte o qüestió ab altres ja explanades abans o aprés o en altra manera, en tal cas sia recorregut als originals explanats del nostre archiu e si aquells fàcilment no's podien haver, sia recorregut als trasllats autèntichs que seran de la casa de la Diputació» (Academia de la Historia, *Cortes* XI, pp. 281-283).

(dos de llatins i un de català) d'aquell suposat grup de quatre manuscrits, tots tres en pergami, d'esplèndida presentació, escriptura llibraria, il·luminació de portada i caplletres. No duen títol general, referència d'escrivà ni data de confecció (per bé que són escrits en caràcters evidents de la primera meitat del segle XV), però el contingut i la distribució corresponen al que en l'edició de 1495 es reconeixeria com a obra dels compiladors de 1413. Les seves cotes actuals són les següents: a) *Códices de la Casa Real*, núm. 1 (CR), abans *Colección de códigos*, núm. 1, llatí; b) *Códices de la Generalidad*, núm. 2 (G-2), abans *Colección de códigos*, núm. 3, també llatí; c) *Códices de la Generalidad*, núm. 3 (G-3), abans *Colección de códigos*, núm. 2, català. Abadal i Rubió cregueren que tots tres pertanyien a la Diputació, i que no es tenia cap notícia de què s'havia esdevingut amb els de l'arxiu reial. Els CR i G-3 serien, al seu parer, les còpies oficials —llatina i catalana— encarregades per la Diputació a Joan de Bellmunt, escrivà de lletra rodona i bidell de la Seu de Barcelona (que hem vist actuar ja amb Callís i Pere en els primers treballs de recerca), còpies al·ludides en els registres d'albarans i cauteles del fons de la Generalitat, que parlen reiteradament de dos volums, llatí i català, de les *Constitucions* i dels *Usatges* segons l'ordre de les Corts de Barcelona, referències documentals de què ens ocuparem tot seguit²⁴. I consideren el G-2 com una còpia més de l'original llatí—procedent també de la Generalitat— però sense adjudicar-li la significació específica que atorguen als altres dos, en tant que el deixen al marge de l'encàrrec oficial d'escripturació fet a l'escrivà Bellmunt.

Ens costa, en aquest punt concret, seguir plenament el parer d'autors tan il·lustres. En efecte, el manuscrit CR, llatí, porta la inscripció —en lletra posterior, certament— del *Real Archivo*, i la tradició arxivística l'ha col·locat fins avui dia entre els fons de la *Casa*

²⁴ ABADAL i RUBIÓ, «Notes...», p. 397 ss. En realitat, són tres els codis que es testimonien com a encarregats per la Diputació a J. de Bellmunt, els dos de les *Constitucions i Usatges de Catalunya*, i un de les *Constitucions i Capítols de Cort referents al General*, que es pot identificar amb el manuscrit de l'ACA, Col. de Códigos núm. 4 (actualment *Códices Generalidad*, núm. 4). Però aquest darrer cau fora del nostre objectiu actual.

Real. Brocà el considerava també de l'arxiu reial, i creia que fou el que serví per a la traducció catalana²⁵. Decantant-nos en aquest sentit, podríem reconèixer en el ms. CR l'original llatí que es manava dipositar a l'arxiu reial, i el G-2 podria ésser la còpia llatina treta per a la casa de la Diputació. La que sí que caldria considerar perduda seria la traducció catalana (del CR) per a l'arxiu reial, ja que el G-3, indubtablement, pot considerar-se la còpia catalana del perdut, treta per a la Diputació.

En senzilla sinopsi, tindríem les atribucions següents:

Originals de l'arxiu reial   Trasllats de la Diputació

CR	llatins	G-2
[X, perdut]	catalans	G-3

Aquesta petita modificació en l'esquema codicològic formulat per Abadal i Rubió no desvirtuaria, en principi, la connexió exposada per aquests autors entre la tasca d'escrivania (i en algun cas d'il·luminació) encomanada per la Generalitat a Joan de Bellmunt i els exemplars actuals de l'ACA. N'hi ha prou d'identificar els volums confeccionats per aquest escrivà, no pas amb els CR i G-3 (com fan Abadal i Rubió), sinó amb els dos, indiscutibles, de la Generalitat, els G-2 i G-3, llatí i català, respectivament. El fet —assenyalat ja per aquests autors— que el G-2 sigui una còpia exacta del CR (ja matisarem al seu lloc aquesta apreciació), legitima aquesta lleu substitució d'un dels exemplars per l'altre en l'actuació copista de Bellmunt²⁶.

²⁵ G.M. DE BROCA, «Taula de les estampacions de les Constitucions i altres drets de Catalunya...», *Revista jurídica de Cataluña*, vol. XIII, 1907, p. 268, nota 1; *Historia del Derecho de Cataluña*, p. 372, nota 1. El segueix PÉREZ MARTÍN i J. SCHOLZ, *Legislación y jurisprudencia en la España del antiguo régimen*, p. 213, nota 7.

²⁶ Abadal i Rubió basaven la seva atribució del CR a la Generalitat, i no a l'arxiu reial, en el caràcter paleogràfic del primer, que el feia germà del G-3 i d'un altre manuscrit, també de la Diputació, al·ludit més amunt (Colección de Códigos núm. 4, signatura actual Códices de la Generalidad núm. 4) «Notes...», p. 397. Però estimen que aquesta semblança podria donar-se també entre un manuscrit de

Però el nostre dissentiment respecte al plantejament d'Abadal i Rubió va més enllà d'aquest extrem apuntat, i arribaria a posar en qüestió la mateixa connexió assenyalada per ells entre els encàrrecs escripturaris fets per la Generalitat a Joan de Bellmunt, de dos volums de les *Constitucions de Catalunya*, en llatí i català respectivament, i de dos dels manuscrits, llatí i català, de les *Constitucions*—siguin els uns o els altres— actualment conservats a l'ACA. Les notes documentals aportades pels nostres autors sobre la història d'aquests volums no ens semblen tan concloents respecte a l'acreditació de la connexió indicada.

Abadal i Rubió presenten un enfilall d'albarans successius de promesa de pagament per la Diputació a Joan de Bellmunt o als seus proveïdors de material d'escriptori per a la confecció d'aquests llibres, que s'estenen del 9 de juliol de 1418 al 27 de juliol de 1425, i adverteixen que aquest darrer testimoni dóna a entendre que la feina no estava encara enllestida²⁷. Ara bé, a part que el termini de set anys o més sembla un xic excessiu per a la còpia de dos volums com els coneguts, la referida relació cronològica—considerada de manera homogènia—, no s'adequa gaire bé amb l'*iter* seguit per la tasca de redacció i revisió consegüent dels *Usatges* i les *Constitucions* per part de les dues comissions de juristes, que ha quedat establerta més amunt (mitjan 1418, finalització de la primera; darrerïa de 1421 o començament de 1422, de la segona), tasca que forçosament havia de precedir la labor de confecció d'uns manuscrits que tenim per definitius i oficials.

Trobem, en efecte, que les anotacions relatives a 9 de juliol, 8 d'agost i 19 de desembre de 1418 parlen només de la feina de confecció de dos llibres en pergami, un d'*Usatges i Constitucions* «així en llatí com en pla», i un altre de *Constitucions, Usatges i Capítols de Cort* arromançats, i posats en l'ordre degut, per títols i epígrafs, per Jaume Callís i Bononat Pere, segons l'ordenació feta a la Cort

---

l'arxiu reial i uns altres de la Diputació, pensant que la Casa reial hagués utilitzat igualment els serveis de J. de Bellmunt. Era aquest home abnegat en el seu ofici, i del qual coneixem ja una certa vinculació amb l'arxiu reial, on havia fet recerques ajudant Callís i Pere en aquella primera fase dels treballs compilatoris.

²⁷ ABADAL I RUBIÓ, «Notes...», pp. 398-399.

de Barcelona pel rei Ferran²⁸. I, efectivament, en aquests dies solament podien referir-se a la primera fase, o de formació de la compilació a càrrec d'aquells dos juristes designats pel rei i les Corts —com ben explícitament ho consignen les referides notes. I, per tant, suposarien uns volums provisionals o preparatoris, en tot cas, no pas els de la redacció definitiva, després de passar-hi els correctors. Cal preguntar-se, llavors: existiren aquest volums?, estan entre els actualment conservats a l'ACA?, o bé es devien marginar de la circulació en concloure's més tard la versió revisada?

Les anotacions posteriors, esteses entre el 20 de desembre de 1420 i el 27 de juliol de 1425²⁹, semblen més ambigües i imprecises. I si bé, en general, fan referència també a dos volums, en llatí i romanç, de les *Constitucions de Catalunya*, ordenats pel rei Ferran³⁰, cap no diu concretament, com les anteriors, que es tracti del treball primer de la comissió de la Cort, o de l'obra revisada ja pels dos de la Diputació, o d'una obra dels quatre i, per tant, deixada com a definitiva. Malgrat aquesta indeterminació, pensem que probablement les anotacions entre 1421 i 1425 devien referir-se al treball definitiu, i els dos volums al·ludits correspondrien a dos dels exemplars actualment custodiats a l'ACA, tal vegada el G-2 i el G-3. Però restaria sempre l'incògnita de les anteriors referències, de 1418, limitades al treball de Callís i Pere. Perquè tampoc no cal pensar en diferències rellevants entre els tres manuscrits actuals (i entre aquests i el quart perdut) que poguessin reflectir aquelles dues fases de formació i d'ulterior revisió de les *Constitucions*, ja que els tres conservats —i cal pensar que el quart, perdut, aniria en la ma-

²⁸ ACA, Fons Generalitat, núm. 508, fols. 94 i 94v, i núm. 508 fol. 83, aquesta darrera, apèndix V de «Notes...» d'ABADAL i RUBIÓ.

²⁹ La del 20 de desembre de 1420 a l'ACA, Fons Generalitat, núm. 508, fol. 157v (apèndix VIII de les «Notes...» d'ABADAL i RUBIÓ); la del 22 de desembre de 1421, en *íd. ibí.*, núm. 508, fol. 204v; la de 14 d'agost de 1422 en *íd. ibí.*, núm. 509 fol. 83 (apèndix XIII de les susdites «Notes...»); la del 27 de juliol de 1425 en *íd. ibí.*, núm. 509, fol. 152v.

³⁰ La del 20-XII-1420 parla sols d'un volum en llatí, escrit i il·luminat, sense al·ludir que sigui en pergamí. La del 24-V-1424 es refereix a una compra de pergamins per un llibre de les *Constitucions*, sense precisar més, ni tan sols si l'havia de confeccionar l'escrivà Bellmunt.

teixa línia— presenten una identitat virtual (els dos llatins) o una correspondència textual (els llatins i el català).

Restaria tan solament una darrera hipòtesi per resoldre aquest interrogant, que a penes ens atrevim a formular: que tots els manuscrits conservats —tan semblants, com hem dit— reflectissin a l'ensems les dues etapes de la labor compiladora. L'escriptura formal del manuscrit correspondria a la tasca redactora de Callís i Pere, i les correccions marginals que s'hi noten recollirien l'actuació dels revisors Sant Dionís i Basset. Però ben aviat s'adverteixen les seves escasses —per no dir nul·les— aparences d'admissibilitat. D'una banda, perquè això suposaria minimitzar l'obra d'aquests darrers, ja que les al·ludides anotacions marginals es redueixen quasi sempre a salvar lleus incorreccions o mancances literals del text, omissions de paraules o línies per descurança o per *homoioteléuton* (tan corrents, com es sabut, en tota tradició manuscrita), etc. I sabem prou bé que els comissionats de la Diputació prengueren una part ben activa en l'aïllament de l'obra, encara que fos en una fase correctora (comprovació d'originals reunits, d'arromaçament, d'ordenació per títols...), segons l'esment de l'encàrrec que se'ls féu que «veéssets, arreglàssets e corretgíssets la dita obra [de Callís i Pere]», i els dels successius albarans de pagament de la seva labor³¹. D'altra, perquè llavors no s'explicarien els relatius al treball del copista Joan de Bellmunt, acreditats amb posterioritat a 1418, ja al·ludits més amunt, i que segueixen referint-se clarament a la confecció de dos llibres de les *Constitucions* en llatí i català (el 1420, àdhuc d'il·luminar el llatí, i el 1424, de material per a caplletres i rubricat), no pas d'addicions o correccions sobre uns exemplars anteriors. No arribem, sincerament, a cap conclusió plenament satisfactòria.

Després d'una acurada repassada a les anotacions documentals aportades per Abadal i Rubió, pensem que caldria retornar al que hem apuntat més amunt: els dos volums conservats a l'ACA, G-2 i G-3, correspondrien probablement a les còpies tretes per la Diputació dels originals respectius —llatí i català— de l'obra definitiva

³¹ ABADAL I RUBIÓ, «Notes...», p. 383 ss.

i final de la compilació, superada la fase dels dos revisors, Sant Dionís i Basset, restant en l'inconegut el que succeí amb els dos volums anàlegs de la primera labor de Callís i Pere, documentats, com hem vist, de manera ben explícita el 1418. L'altre manuscrit, el CR, el creuríem l'original llatí que s'endreçaria a l'arxiu reial juntament amb el català desaparegut, però ni de l'un ni de l'altre no tenim cap indici sobre moment, autor, o encàrrec de la seva confecció, per bé que no cal descartar, per raó de la semblança paleogràfica, que el primer pogués ésser també obrat per la mà del conegut Joan de Bellmunt.

Aquests tres volums —virtualment quatre— obrats per manament de la Cort, identificats amb els consevats actualment a l'ACA, de presentació luxosa i escriptura curosa, tindrien la qualificació d'oficials, com a patrons per a tota comparació o aclariment d'algun text dubtós que sorgís en la pràctica, segons ho havia establert la ja assenyalada constitució «Per tal que les leys» de la dita Cort de 1413. Però, a més d'aquests, tenim notícia d'uns altres tres, encarregats també per la diputació del General, de menor solemnitat, en paper, i que anirien destinats —com bé apunten Abadal i Rubió— als múltiples serveis de la corporació, després del canvi originat per la reforma de la legislació catalana, el 1413.

La cronologia dels testimonis conservats sobre aquests exemplars planteja una problemàtica semblant a la dels anteriors, i que donem per traslladada ací. Un, en llatí, copiat el 17 de juny de 1418 per Bernat Teixidor, recollia —lògicament— el treball de Callís i Pere³². Seria, per tant coetani, si no anterior, de la còpia en pergamí constatada el mateix any. ¿Caldria pensar, potser, en un esborrany de treball? Un altre, en català, enllestí ja el 5 de desembre de 1421 pel notari de Barcelona Gil Cases, reflectiria el treball conjunt o definitiu dels quatre comissionats, segons també es declara explícitament³³. El tercer, en llatí, era degut a un escriptor originari d'Alemanya, Martí Misna, que el 14 de març de 1424 el tenia ja escrit, il·luminat i rubricat. Encara que no consta de manera patent, reco-

³² ACA, Generalitat, núm. 508 fol. 93 (apèndix IV de «Notes...» d'ABADAL i RUBÍO).

³³ Íd. ibíd. núm. 508 fol. 193v (apèndix IX de les susdites «Notes...»).

lliria també la forma final de la compilació, ja que fou lliurat al Síndic i Procurador de la Generalitat «per a defendre les Constitucions de Catalunya i Capítols de Corts»³⁴. Relacionant aquestes dades amb les anteriors, referents a l'activitat escriptora de Bellmunt, ens adonem que aquest darrer volum era conclòs i es posava en circulació abans que aquell enllestís els que podríem considerar oficials, ja que encara hi treballava —com hem vist— pel juliol de 1425.

Els manuscrits d'altres corporacions o de particulars

La confecció d'exemplars de la compilació sistemàtica d'*Usatges i Constitucions de Catalunya*, sortida dels acords de Corts de 1413, no s'esgotaria amb els encàrrecs de la Diputació (i els de l'arxiu reial) referenciats fins ací. Ben aviat en sorgirien noves còpies, tant de l'original llatí com del català, per a ús d'altres corporacions, de cùries o de juristes particulars, obligats a invocar o aplicar aquell text oficial en virtut del que preceptuava la part final de la Constitució «Per tal que les leys» d'aquella Cort³⁵.

Conservem, efectivament, encara avui, uns altres set manuscrits de la compilació (quatre de llatins i tres de catalans), en pergamí o paper, tots de la primera meitat del segle XV, i coneixem referències documentals a l'existència o circulació d'alguns altres, que situem entorn de 1430-1440. Hem de pensar que tots devien sortir directament o indirecta d'aquells originals de l'arxiu reial o dels trasllats fets per la Diputació, ja que l'estructura i el contingut els acosta estretament a aquells arquetipus, llatí i català, respectivament. Cal precisar, però, que algun d'aquests textos de la compilació estan in-

³⁴ Íd. ibíd. núm. 509 fol. 71 (apèndix XII de les «Notes...» referides).

³⁵ «E per tal que los dits Usatges e Constitucions, Capítols de Cort e altres leys de la terra sien mils observats e observades segons lur sèrie e tenor e no sia recorregut a altres leys en los casos que són determinats per los dits Usatges e Constitucions, Capítols de Cort e leys de la terra, confirmam specialment lo usatge de Barcelona que comença en llatí *Judicia curiæ et usatici*, etc., e manam que aquell sia observat segons la sua sèrie e tenor» (Academia de la Historia, *Cortes XI*, p. 283).

tegrats en còdexs més amplis, comprensius d'altres elements jurídics catalans. I que quasi tots porten el seguici d'altres textos estranys, a manera d'afegits adventicis, de la mateixa mà o de diferent, poc o molt posterior, resultat de l'afany dels seus posseïdors de completar l'exemplar amb altres elements de consulta profitosa. I també que alguns van acompanyats d'abundoses glosses marginals, en general anònimes i de desxiframent penós. Ignorem, però, per a quasi tots, les dates o circumstàncies de confecció, la seva història particular, i pocedència abans de la seva integració en el fons en què es troben. Les variants que ofereix el seu cos textual respecte als seus suposats originals són de diversa consideració, segons precisarem en la relació particular que temps a venir completarà aquestes primeres notes.

D'alguns d'aquests exemplars, és fàcil indicar-ne la destinació directa, per a la utilització de corporacions civils o eclesiàstiques. Devien ser per a serveis catedralicis el llatí conservat a l'arxiu capitular d'Urgell, on sabem que era ja el segle XVII, al costat d'altres textos jurídics catalans i de dret comú³⁶, i el català de la catedral de Barcelona, també ben agermanat amb altres llibres jurídics³⁷. Un servei no menor devien prestar les *Constitucions de Catalunya* a les municipalitats, i en serien bona mostra els exemplars conservats a l'arxiu municipal de Tortosa, en català³⁸, el llatí

³⁶ Ho testimoneja el catàleg dels manuscrits de la Biblioteca Capítular urgellera, dreçat el segle XVII pel monjo de Cuixà fra Guillem Costa. El que ara ens interessa portava el núm. 136 en el dit catàleg. Actualment és el núm. 2101. El descriurem més particularment, com tots els altres conservats de la Compilació, en l'al·ludida ressenya que es publicarà en el seu moment.

³⁷ És el manuscrit núm. 78 de la Biblioteca Capítular de Barcelona. Segons el catàleg de Caresmar dreçat el segle XVIII, figuraven a la Biblioteca Capítular altres manuscrits jurídics, però tots de dret civil o canònic.

³⁸ Actual còdex B. Per les seves característiques —les armes de Tortosa a la portada— es veu clarament que es tracta d'un exemplar elaborat per a la Ciutat, i de la seva aplicació efectiva en aquesta població en seria un bon testimoni l'anel·la que encara porta la coberta del darrere, per subjectar el manuscrit i fer-ne un vertader «llibre de cadena» per a fàcil consulta dels ciutadans, a l'estil d'altres còdexs municipals existents arreu del país i fora. Tingui's en compte, a més, que a Tortosa, per disposició expressa de Pere III (Pragmàtica del 23 de febrer de 1380), havien de regir les *Constitucions de Catalunya*, en defecte dels *Costums* propis,

de l'arxiu comunal de Càller, a Sardenya³⁹, i, tal vegada, un de perdut, català, copiat per al Consolat de Perpinyà el 1434⁴⁰. Sospitem, pel que exposarem amb detall a la ressenya preparada dels còdexs, que el ms. Escorial Z-II-10, llatí, pogués ésser manejat a la Cúria diocesana de Girona; i que un altre de semblant, potser el mateix, circulés segurament també pels cercles jurídics gironins abans de 1439, segons la referència continguda en l'obra de l'eminent jurista gironí Tomàs Mieres, posseïdor seu tal vegada⁴¹. Hem d'atribuir, en canvi, una pertinença i ús particular—de juristes o professionals

---

amb preferència al dret romà (vegeu-la inclosa en les *Constitucions i altres drets de Catalunya*, 1704, vol. II, lib. I, tit. 10, cap.1). En el seu ric arxiu s'hi custodia també (còdex C) un altre manuscrit català, amb Constitucions de Corts del segle XIII, a part, com és sabut, dels volums dels *Costums de Tortosa*, element bàsic del dret tortosí.

³⁹ Sense cota. Sembla un xic més tardà que els altres; caldria situar-lo a la segona meitat del segle XV. Recordem que també a Càller, encara que a la Biblioteca Universitària (S.I.16), s'hi conserva un destacat manuscrit d'Usatges i Constitucions en ordre cronològic, ben descrit per C.G. MOR, «En torno a la formación del texto de los "Usatici Barchinonæ"», *Anuario de Historia del Derecho Español* XXVII-XXVIII, 1957-58, p. 450, ap. II.

⁴⁰ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Notari Bernat Pi, lligall 14, manual 43-1434, agost 18. L'arxiver Diego García [col·laborador en el seu dia de Callís en la compilació de les *Constitucions de Catalunya*], signa un rebut de vuit lliures i cinc sous als còsols de Perpinyà, «*ratione scribendi et comprobandi quasdam Constitutiones Cathalonie in romancio*», destinades a l'oficina d'aquell consolat. El Dr. Rubió, que va fer conèixer aquesta referència, ve a considerar implícitament que es tracta de la nova compilació de les Constitucions quan diu, parlant de l'arxiver Diego García que «És probable que la recerca feta amb el jurisconsult Jaume Callís li hagués donat prestigi d'ésser entès en la nova compilació de les Constitucions» (J. RUBIÓ, «L'arxiver Diego García», *Quadernos de Historia y Arqueología* XII, 1968, p. 149).

⁴¹ En efecte, Tomàs MIERES, en la redacció dels *Costums de Girona* de 1439, rub. XL, cap. VIII (edició J. COTS GORCHS, *Consuetudinis diocesis gerundensis*, Barcelona 1929, p. 181), incloïa el text següent: «*Item est consuetudo [no deu ser Constitutio?] regis Petri secundi edito in generali curia Barchinone posita in nova compilatione sub titulo De operibus publicis, tenoris sequentis*». I segueix el text d'aquesta constitució aprovada a les Corts de Barcelona de 1283, cap. XLVI, que, efectivament, figura a la compilació de 1413 en el lib. VIII, sota el títol *De operibus publicis et de iure castrorum*, al manuscrit CR, fol. 73v (COTS, loc. cit. p. 115, ja assenyalà aquesta referència mieresiana, que considerava una mostra que la compilació catalana estava ja acabada i publicada el 1439).

del dret —a altres manuscrits conservats actualment o de què ens ha arribat alguna notícia. Tals serien, descomptant el suposadament utilitzat per Mieres, el llatí d'El Escorial Z-I-3, integrat en el conjunt d'una àmplia miscel·lània de textos jurídics; el català de la Biblioteca Nacional, núm. 10185, adquirit el 1443 per Pere Joan de Conesa al bidell de la Seu de Barcelona, i que no sabem com anà a raure a la biblioteca del marquès de Santillana⁴², i el també català posseït el 1433 pel doctor en lleis barceloní Pere Dezcóll, que heretà del seu pare una bona biblioteca jurídica⁴³. Més insegures són altres notícies documentals al·lusives, de manera molt genèrica, a llibres de *Constitucions* i *Usatges*, també de la quarta dècada del segle XV⁴⁴.

⁴² Veg. J. DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Madrid 1931, p. 76.

⁴³ Arxiu Històric de Protocols de Barcelona, Notari Joan Franc (major), lligall 15, manual 22, anys 1432-1433, agost 10. Rebut firmat per Pere Dezcóll, doctor en lleis, a la seva mare Eulàlia, viuda de Pere Dezcóll, llicenciat en lleis, del llegat en llibres en compliment de la disposició testamentària del seu pare. En la relació d'aquests llibres figura amb el núm. 3 «Ítem, un altre libre scrit en paper apellat Constitucions fetes segons l'ordre nova del Codi». Els núms. 1 i 2 corresponen a un llibre en pergamí de *Constitucions de Catalunya i Usatges*, i un altre també en pergamí, de lleis gòtiques, respectivament (J.M. MADURELL, *Manuscrits en català anteriors a la impremta (1321-1474)*, Barcelona 1974, p. 58).

⁴⁴ Així, per exemple, la referència que dona l'inventari del vigatà Jaume Vila de 1436: «Altre libre scrit en pergamins ab posts cubertes de almuda blancha nova en lo qual són les Constitucions de Cathalunya, glosades, bones e gentils» (Arxiu de la Cúria Fumada de Vic; E. JUNYENT, «Repertorio de noticias sobre manuscritos catalanes entresacados de algunos inventarios de la "Curia Fumada" de Vich», *Analecta Sacra Tarraconensia* XVI, 1943, p. 20).

També la fornida per l'inventari parcial dels llibres de l'herència d'Elionor, viuda del notari Gabriel de Forest (18 de gener de 1437), el núm. 8 del qual diu: «Ítem un altre libre scrit en paper en què són Constitucions de Cathalunya, en pla o en altre cose, en posts cubertes de cuyro e ab ii tencadors e v bolletes a cascuna part». També el núm. 7 d'aquest inventari parla d'un llibre d'*Usatges, Privilegis i Constitucions*, tot en romans» (Arxiu de Protocols de Barcelona, Tomàs Vives, lligall 2, manual anys 1436-1437, MADURELL, op. cit. supra, p. 77).

Ara bé, aquesta relativament important profusió de manuscrits de la compilació ordenada el 1413, i enllestida cap a 1422, que hem pogut constatar a les referències anteriors, la seva destinació particular, la seva integració amb altres elements jurídics catalans, etc., ens porta a apuntar una conclusió que ens plauria veure confirmada per altres testimonis: la de la seva vigència efectiva en la pràctica com a tal cos del dret general de Catalunya. Caldria, així, rectificar la significació implícita que hi han atribuït ordinàriament els autors a l'arxiu reial i de la Diputació, i que no obtingué cap efectivitat fins a la seva publicació impresa el 1495, complementada amb la inclusió de la legislació posterior a 1413, i sobre tot amb l'addició d'un segon volum de pragmàtiques reials i altres disposicions⁴⁵. Aquesta creença general arrenca, de ben segur, del mateix testimoni de l'edició de 1495, que en el seu proemi, en referir-se a l'obra dels compiladors de 1413, afirma que «aquella [fou] recòndita en lo Archiu real e en la casa de la Diputació, hont com aquella fins ací no sie stada comunicada ne per altres copiada...»⁴⁶. L'accepció literal d'aquests termes és la que permet una interpretació ambigua del seu abast efectiu. Sembla que indica que fou *recòndita*, és a dir, «arxivada, oculta», en els dits dipòsits oficials, sense cap coneixement extern; que no fou *comunicada*, és a dir, no «publicada o promulgada», en la manera corrent de promulgació dels textos legals al món medieval, mitjançant pregons o per remesa de còpies a les autoritats o organismes que hauran d'aplicar-los; i *ni per altres copiada*. En aquest darrer aspecte, la inexactitud és evident, ja que, com hem vist, conservem avui encara diver-

⁴⁵ Valgui per totes la referència d'un autor modern: «Por motivos que se desconocen, esta [la traducció manuscrita de 1413-22] no llegó a promulgarse, sino que permaneció depositada en el Archivo del Palacio» (A. PÉREZ-MARTÍN, *Legislación y jurisprudencia en la España del antiguo régimen*, p. 213). Veg., però, també les raons que dona un altre autor, a la nota 48.

Cal tenir en compte que tampoc l'edició de 1495, no és considerada de manera segura com a «oficial», ja que no duu cap fórmula promulgatòria, i, en el proemi, solament s'afirma que «...ab lo consell de doctors pràctics en dits drets, la present obra és stada e acabada e ab tota perfecció stampada» (loc. cit.).

⁴⁶ [*Constitucions de Catalunya*], 1495, plana 1.

ses còpies manuscrites, tant llatines com catalanes (fins a deu en total), a part de les referències a altres que circularen cap a mitjan segle XV. Però també cal pensar que el sentit de *recondita* no implicava forçosament ocultació o reserva, sense cap accés exterior, sinó també potser una mera custòdia o dipòsit, per a seguretat dels exemplars oficials i garantia de comprovació i autenticitat de les altres còpies que s'obriessin. Així ho ordenava ja la Constitució «Per tal que les leys» de les Corts de 1413, en indicar que aquelles reduccions originals «sien meses e recondidas en lo archiu de nostre Palau Major de Barcelona... dels quals sien fet transllats... los quals sien recondits en la casa de la Diputació de Catalunya»⁴⁷. I que certament aquesta situació «recondita» prevista en la Constitució no significava una ocultació o reserva absoluta dels textos ho mostra que en la llei mateixa s'afirmi que «dels dits usatges e constitucions, així de latí com de cathalà a lengua vulgar haie e degue ésser jutjat d'ací avant en les Corts e Audiències nostra e de nostre Promogènit e en les altres Corts e juýs del dit Principat de Catalunya; e que sien enteses, practicats e praticades segons lo vertader e bon seny de aquells e aquelles, tota calúmpnia, capció e cavil·lació apart posades...».

La intenció d'una vigència efectiva en la pràctica forense en ordenar la compilació era, doncs, evident. Més opinable seria si aquesta vigència s'obtingué en la realitat. La referència proemial de l'edició de 1495 sembla que abonaria la negativa, tendència que segueixen els autors i tractadistes en general, per bé que sovint només amb l'afirmació que no fou publicada —és a dir, impresa— fins a 1495, fet que per si sol no expressaria gaire cosa, ja que sabem que fins pels volts de 1475 no aparegué la impremta al nostre país. Un autor recent ha cregut advertir dificultats positives en aquest ajornament de la publicació del projecte de 1413 fins a 1495⁴⁸, però tampoc no ens semblen raons concloents per si soles.

⁴⁷ Academia de la Historia, *Cortes de Cataluña* XI, pp. 281-283.

⁴⁸ «Les absències constants del successor de Ferran, Alfons el Magnànim, més tard, la guerra civil i després els problemes peremptoris de la postguerra, arraconaren la qüestió, i així s'escolaren 82 anys entre l'acord de 1413 i la seva realització el 1495, regnant Ferran II» (S. SOBREQUÈS, *Història de la producció del dret català fins al Decret de Nova Planta*, Girona 1978, p. 57).

Enfront d'aquesta tendència, diríem tradicional, nosaltres ens permetríem apuntar tímidament la possibilitat que la compilació de 1413-1422 hagués obtingut un caràcter oficial i una efectivitat pràctica. Per al primer aspecte n'hi ha prou de remetre'ns a les disposicions sorgides de les Corts de Barcelona del dit any 1413; per al segon, no ens cal repetir el que hem aportat, pàgines abans, sobre aquella difusió de manuscrits, la seva possessió i circulació per corporacions públiques —catedralícies, municipals, curials— juristes i professionals del dret, etc., que acreditarien un maneig i una aplicació en la vida jurídica quotidiana. Referències que quedaran més explícites al seu moment, quan donarem la ressenya circumstanciada de cada dòdex (pensem, per exemple, en el manuscrit tortosí, encarregat sens dubte pel mateix municipi, i exposat al públic per a utilització dels mateixos ciutadans, gràcies a la seva subjecció a un suport com a «llibre de la cadena»). Certament que caldrien noves recerques documentals per assegurar aquesta conjectura, especialment testimonis d'aplicació judicial, citacions concretes dels tractadistes, etc. Però sigui'ns permès, com a conclusió provisional, llançar una tal possibilitat que, si fos corroborada ulteriorment, ens convertiria el fins ara considerat projecte de 1413-1422 en la primera compilació efectiva de les *Constitucions de Catalunya*.

* * *

Nota addicional. En diferents passatges d'aquesta redacció s'al·ludeix a una ressenya particularitzada dels manuscrits conservats de la *Compilació* de 1413, la qual havia de cloure aquestes notes a tall d'apèndix. Però l'extensió que ha pres aquesta ressenya sobrepassaria àmpliament les proporcions exigides a les col·laboracions d'aquesta miscel·lània. Això ens obliga, ben a contràcor, a prescindir-ne i reservar-la per a la publicació del treball definitiu esmentat a les primers planes.

Però, a fi que no restin penjades les possibles referències que en el text es fan a aquests manuscrits, en donarem ací una mera relació indicativa per situar-los als seus llocs i cotes actuals respectives.

I. *Sèrie llatina*

1.-ACA, Códices Casa Real, núm. 10 (CR). 2.-ACA, Códices Generalidad, núm. 2 (G-2). 3.-Arxiu capitular Urgell, ms. 2101 (U). 4.-Biblioteca d'El Escorial, ms. Z-I-3 (Z-3). 5.-Biblioteca d'El Escorial, ms. Z-II-10 (≠Z-10). 6. Arxiu Municipal de Càller, sense cota (CL).

II. *Sèrie catalana*

1.-ACA, Códices Generalidad, núm. 3 (≠G-3). 2.-Arxiu Municipal de Tortosa, Còdex B (≠T). 3. Biblioteca Nacional de Madrid, ms. núm. 10-185 (≠BN). 4. Arxiu Catedral de Barcelona, Còdex 78 (≠CB).